

Tursunoy JARKINOVA,
ToshDO'TAU tayanch doktranti
E-mail: tursunoyjarkinova@gmail.com

Xalqaro Nordik universiteti dotsenti v.b., PhD S. Shomurodova taqrizi asosida

YUSUF SHOMANSUR VA XAYRIDDIN SALOH SHE'RIYATINING MUSHTARAK JIHATLARI

Аннотация

Ijod maktablarining ma'lum bir davr adabiy muhitida adabiyotning barkamol kelajak avlod vakillarini yetishtirib berishda o'rni beqiyos. Maqolada mana shunday maktablardan sanalmish "G'ayraty to'garagi"ning Yusuf Shomansur, Xayriddin Saloh, Erkin Vohidov kabi shoirlarni ijod olamiga kirib kelishiga qo'shgan hissasi haqida yozilgan. Shuningdek, Yusuf Shomansur va Xayriddin Saloh ijodining mushtarak jihatlari sabab bo'lgan omillar sarasiga Maqsud Shayxzoda saboqlari ham ko'rsatilgan. Ikki shoirning mavzu ko'lami, obraz doirasi o'xshash she'rlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Adabiyot to'garagi, lirik qahramon, poetik tafakkur, mavzu ko'lami, obraz, ijod laboratoriyasi.

ОБЩИЕ АСПЕКТЫ ПОЭЗИИ ЮСУФА ШОМАНСУРА И ХАЙРИДДИНА САЛАХА

Аннотация

Роль творческих школ в литературной среде определенного периода бесподобна в воспитании совершенных представителей следующего поколения литературы. В статье описывается вклад таких школ в вхождение в мир творчества таких поэтов, как Юсуф Шомансур, Хайридин Салах, Эркин Вахидов. Также среди факторов, обусловивших общность произведений Юсуфа Шомансура и Хайридина Салаха, показаны уроки Мақсуда Шейхзаде. Анализируются стихотворения двух поэтов, близкие по тематике и образам.

Ключевые слова: Литературный кружок, лирический герой, поэтическое мышление, предметный круг, образ, творческая лаборатория.

COMMON ASPECTS OF THE POETRY OF YUSUF SHOMANSUR AND KHAIRIDDIN SALAH

Annotation

The role of creative schools in the literary environment of a certain period is incomparable in bringing up perfect representatives of the next generation of literature. The article describes the contribution of such schools to the entry of such poets as Yusuf Shomansur, Khairiddin Salah, Erkin Vahidov into the world of creativity. Also, the lessons of Maqsud Sheikhzadeh are shown among the factors that caused the common aspects of the works of Yusuf Shomansur and Khayriddin Salah. Poems of two poets with similar themes and images are analyzed.

Key words: Literary circle, lyrical hero, poetic thinking, subject scope, image, creative laboratory.

Kirish. Adabiyot maydonida qismati va ijod yo'li o'xshash bo'lgan ijodkorlar ko'p. Mana shundaylar sirasiga shoirlar Xayriddin Saloh va Yusuf Shomansurni kiritishimiz mumkin. Adabiyot dunyosiga kirib kelishi va ijodining shakllanishida muhim rol o'ynagan omillar ham ikki ijodkorda aynan bir xil. Birinchi omil G'ayraty rahbarlik qilgan adabiyot to'garagidir. O'zbek adabiyoti ravnaqiga o'z hissasini qo'shgan adiblardan biri G'ayraty mashaqqatli va sinovli davrda ijod qildi. Bu haqida Uyg'un shunday ta'kidlaydi: "G'ayraty nomini tilga olar ekanmiz, o'zbek sovet adabiyotining tug'ilishi, rivoji, balog'ati ko'z oldimizga keladi. G'ayraty adabiyotimizning o'sish yo'lida ro'y bergan murakkab kurashlarda faol qatnashdi"[1].

G'ayraty o'tgan asrning 20-yillarida G'afur G'ulom, Oybek, H. Olimjon, Mirtemir, Elbek, Botu, Sobir Abdulla safida ustozlari izidan borib, ulardan mahorat sirlarini o'rganib, o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy hayot haqida kuyladi. "Erk tovushi", "Yashash taronalari" to'plamlaridagi she'rlar bunga yaqqol namuna bo'la oladi. She'rlarida yer-suv islohoti, xotin-qizlar ozodligi, yangi hayot kabi zamonaviy mavzularni dolzarb masala sifatida aks ettirgan. Yangi o'zbek she'riyatiga sanoat mavzusini olib kirganligi uning yangilikka tashna bo'lganligini ko'rsatib turibdi. Zamon talablariga hozirjavoblik uning she'rlarini asosiy xususiyatlarini belgilab beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yangi o'zbek adabiyotining Fitrat, A.Qodiriy, Cho'lpon va Hamzadan keyingi namoyandalaridan biri G'ayraty o'tgan asrning 40-yillarida tuhatga uchrab, ozodlikdan mahrum etiladi. Urush yillarida Toshkentga ko'chib kelib, G'ayraty xonadonidan panoh topgan rus yozuvchilaridan biri uni millatchilikda ayblab, sobiq Itifoq Yozuvchilar uyushmasi a'zolidan o'chirilgan va qamoq jazosiga mahkum etilgan. Shoir ikki yillik qamoq muddatini o'tab kelganidan keyin ham unga adabiyot maydonida ishlash imkoniyati berilmagan. Urush yillarida o'z yurtini tashlab qochishga majbur bo'lgan, urush mashaqqatlarini boshidan kechirib yashayotgan o'zbek oilasining unga ko'rsatgan muruvvatiga shunday razillik va nomardlik bilan javob bergan rus yozuvchisining ism-sharifi, afsuski, aniq emas[2]. Biroq shoirning qizi filologiya fanlari nomzodi D.Abdullaeva bu shaxsning kimligini bilgan. U o'z maqolasida uning ismi moskvalik yozuvchi S.Rodov bo'lganligini ta'kidlaydi. Uning tuhatnomasi sababli otasi hibsga olinganligini, ammo tuhat asossiz ekanligi ochiqlanganligini, shunga qaramay G'ayratyning "Onamga xat", "Jinasta" poemalari haqida og'iz ko'pirtirib gapirgan safdoshlarining ko'pchiligi undan yuz o'g'irganligini aytib o'tadi.

G'ayraty taloto'pli yillarda yashab, boshidan ko'p qiyinchiliklarni kechirishiga qaramay adabiyotimizning

gullab-yashnashi uchun xizmat qiladigan zabardast yoshlarni tarbiyalab bera oldi. Ustozining adabiy xazinasidan ozuqlangan Erkin Vohidov, Yusuf Shomansur, Sayyor, Xayriddin Saloh, To'liqin kabi shijoatli yoshlar yetishib chiqdi. Bu ijodkorlar o'tgan asrning 60-yillar o'zbek adabiyotiga o'ziga xos nafas olib kira oldi.

“Ba’zi bir odamlar bo’ladiki, - deydi shoir Erkin Vohidov, - ular o’zlaridan nur sochib turadilar, bu ziyodan odamlar bahramand bo’ladilar. Bamisoli shamga o’xshagan bo’ladi-yu, bu odam, shamning atrofiga odamlar yig’iladi. G’ayratiy domla, Mirtemir domla ana shunaqa shamga o’xshagan odamlar edilar. O’sha Sog’uniy domlardan ma’rifat nuri, e’tiqod, musaffolik, soflik, poklik nuri taralib turardi. Va ular o’zining atrofida jam bo’lgan odamlarni suhbatlari bilan bahramand qila olardilar”[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Shoir Yusuf Shomansur esa ustozining jonkuyarligini alohida e’tirof etadi: “Oddiy bir to’garakning shunchalik maqomi nimada edi? O’ylashimcha, avvalo, gap ustoz G’ayratiyning havaskordan havaskorni farq qila bilish iqtidorida. U kishi dilida talant uchquni bo’lmagan biror havaskorni shoir qilib qo’ygani yo’q. U yoshlarning o’zida bor iqtidorning yuzaga chiqishiga yordam berdiki, shuning o’zi katta san’atdir. ...Bizning to’garagimizda o’qilgan biror yaxshi satr zoe ketmasdi. Zarrama-zarra bilim olib, ulg’ayardik. Yo’ldoshev degan do’stimiz (ismini eslolmadim) o’zi ancha bo’shtob bo’lsa ham, bir kuni tuzukkina she’r yozib keldi. Bu uning birinchi va oxirgi she’ri ekanligini keyin bildik. Shunga qaramay, domla shu she’rni matbuotga tavsiya etdi. She’r bosildi, hatto kattagina tarjimon tarjimasida “Murzilka”da ham chiqib ketdi. Bu o’rinda domla xato qilmadimikan? Ustoz buni umid bilan qilgan edi, sinab ko’rdi, afsuski, do’stimiz sinovdan o’tolmadi. Biz domladan mana shunday olijanoblikni, halollikni o’rgandik. Havaskorning ijodkor bo’lib yetishuvida bu hal qiluvchi omillardandir”[4].

Ikki ijodkorning shakllanishida muhim rol o’ynagan ikkinchi omil esa Maqsud Shayxzoda domlaning adabiy saboqlaridir. Yusuf Shomansur va Xayriddin Saloh o’rta maktabni tugatgach, Toshkent davlat pedagogika instituti (hozirgi Pedagogika universiteti)ning kechki bo’limida tahsilni davom ettiradi. Buni qarangi, taqdir ularni o’zbek adabiyotining atqil namoyondalaridan biri, yetuk shoir Maqsud Shayxzoda yetovidagi to’garakka ijod sirlarini anglashga chorlaydi. Bu to’garakning faol tinglovchilaridan bo’lish bilan birga yosh qalamkashlar adabiy muhokamalarda ham faol qatnashar edi. Ular ustozdan she’riyatning sirli olamini zargarona kashf etish yo’llarini, dunyo, borliq, inson va tabiat haqida faylasufona kuylashni o’rganadilar. Professor Naim Karimov Maqsud Shayxzoda rahbarligidagi adabiy to’garakda bu ikki iste’dod egasining faol bo’lganligini e’tirof etib, quyidagilarni aytadi: “ Bu yerda u bilan Xayriddin Saloh o’rtasidagi do’stlik rishtalari yana ham mustahkamlandi. Ikki ajralmas do’stni hatto Hasan-Husan deb atay boshladilar. Shayxzoda bu ikki yosh shoirmi shunday unvon bilan atar ekan, ular mushtarak qismat bilan tugashini bilmas edi, albatta”[5].

Ularning taqdir yo’li ayanchli tugash bilan birga she’riyatida ham uyg’unliklar borligini payqashimiz mumkin. To’g’ri, bu ikki shoirming o’ziga xos ijod yo’li, ovozi, uslubi mavjudki, buni hech kim inkor etolmaydi. Chunonchi, Yusuf Shomansurda borliqni faylasufona anglashga, tabiat va jamiyatni mushtaraklikda tasvirlashga moyillik kuchli. Shuningdek, bolalik deya atalmish olamni yumor bilan suratlantirishga o’ch. Xayriddin Saloh esa tabiatni, undagi hodisalarni kuyga soladi. Uning lirikasida romantik tasavvur kuchli. Shu sababdan bo’lsa kerakki, ijod ahli orasida “romantik tasavvur va lirik tasavvur kuychisi” deya e’tirof etiladi.

Tahlil va natijalar. Adabiyot xiyobonida ona yurt madhini satrlariga jo aylamagan shoir yo’q. Bu ikki ijodkor ham vatanini shunday sevadiki, unga bo’lgan mehrini jo’shqinlik bilan misralarga joylaydi. Yusuf Shomansur “Mehringga to’ymayman” she’rida jonajon makonini quyoshli o’lka sifatida ta’riflab, oftobning zarrin nurlarini rango-rang tovlanuvchi atlasga qiyoslaydi:

Quyosh atlasidan yoyganida sep,
Husningga bir umr bo’lganman maftun.
Jo’shqin buloqlarining suvini ichib,
Yuragimda saqlab qolganman taftin,
Mehringga to’ymayman, jonajon o’lkam!

Lirik qahramon quyosh atlasidan jilvalangan jonajon o’lkasining husniga maftun bo’lib qolgan, ona yurtini yashillik bilan ta’minlab turuvchi buloqlarining taftini esa yuragida saqlab qolgan. Shoir quyosh va suv obrazi orqali borliqni hayot bilan ta’minlovchi asosiy yaratilarga ishora qilish orqali vatanini ham, unga bo’lgan muhabbati ham abadiy ekanligini ta’kidlamogda.

Aynan shunday ohangni, mazmun-mohiyatni Xayriddin Salohning quyidagi misralari orqali ham anglashimiz mumkin:

Kuydirsang ham tovonim yozda.
Junjitsang ham tanim ayozda
Sirim sendan darig’ tutmadim.
Uzilsa ham sendan oyog’im
Uzilmagay yuragim mutloq.
Otam,
Onam,
Urug’-aymog’im
Dafn etilgan muqaddas tuproq[6].

Lirik qahramon yurtining taqdiri hamma vaqt uning yuragi bilan tutash ekanligini ta’kidlaydi. Shoir boshqa bir she’rida qarshilantirish san’ati orqali ona vatanining betakror bog’larini, tog’larini, sahrolarini, yozini, qishini kuylaydi, ulardan ayro o’zini tasavvur qila olmaydi. Sog’inch tuyg’ulari uni tark etmaydi.

Cho’lda yurganimda eslayman bog’ni,
Bog’da kezganimda – cheksiz sahroni..
Qishda, qahratonda qo’msayman yozing,
Issiq saratonda - sovuq ayozing...

Yusuf Shomansurda ham, Xayriddin Salohda ham “bir kaft tuproq” obrazi uchraydi. Shoirlar unga ramziy ma’no yuklaydi. Tuproq ona yurt, Vatan ma’nolarini ifodalaydi. Xayriddin Saloh o’zga elga chiqqan chog’ida har vaqt “bir kaft tuproq” ni yonida saqlashi orqali unga bo’lgan sog’inch taftini bosishini ta’kidlasa, Yusuf Shomansurda aynan tuproq obraziga bag’ishlangan uchta she’r uchraydi. Ularning birida atirgul novdasi garchi yetarlicha nur, havo suv bilan ta’minlanishiga qaramay oddiy qora tuproqsiz yashay olmasligi aytilsa, yana birida ko’chat bozorini aylanayotgan ayolning sotuvchiga qarata “Og’a, bir kaft tuprog’ingdan sot!” degan so’zi uning qalbida og’riq uyg’otadi:

Sotuvchining sanchiq turar tanida,
Baravar zirqirar o’n uch yarasi
Bir kaft tuproq uchun kechib jonidan,
Bir vaqt jang qilgandi bu yurt bolasi.

Sotuvchi – ona vatani, kindik qoni to’kilgan tuprog’i uchun, xalqining erkin va ozod yashashi uchun jon bergan, qon to’kkan fidokor xalq o’g’lonlarining obrazi. U yurt tuprog’ini ko’ziga mo’miyodek surtadi.

Ikki shoir ijodida milliyligimizning ko’zgusi sanalmish atlas haqidagi she’r uchraydi. Atlas azaldan xalqimizning fidokorona mehnatining samarasi, tengsiz ijod namunasi sanaladi. Undagi turli-turli tuman ranglar kamalakdek jilvalanadi. Xayriddin Saloh “Atlas kiygan qizlarga” she’rida suluvlar uchun ato etilgan ushbu qadimiy matoda yurt tabiatining go’zalligi aks etganligini, kelinlar

uyidagi zar palagi ham, Toshkent fontanining kamalagi ham chiroyda yengolmasiligini aytadi:

Hatto yulduzlar ham yoqasin tutsin
Tan berib bu ziynat, bu ko'rk, ilmga.
Marg'ilon atlasin dovrug'i ketsin
Yetti iqlimga[7].

Xayriddin Saloh qizlarni atlasni uchrashuvga kiyib borishga chorlasa, bu she'rning mantiqiy davomi sifatida yozilgan Yusuf Shomansurning "Atlas kiy, atlas!" she'rida yo'lga otlamayotgan sho'x pardozi payida tinib-tinchimas qizlarning holati tasvirlanadi. Ushbu she'rda yoshlikning qaynoq taftini sezamiz. Ushbu matoga bo'lgan mehrini quyidagi misralarga joylaydi:

Ranglar alangasi, ranglar jilvasi
Ko'zim qamashtirib, esim og'dirsin.
Fontanlar yonida atlas shu'lasi
Tiniq to'liqlarga olov yog'dirsin,
Suvlarga tikilay mahliyo, besas,
Bu gal ushrashuvda atlas kiy, atlas!

Bunda atlasning tiniq to'liqlardagi shu'lasi qalblarda ham muhabbat olovini yoqqanligiga ishora bor. Shu sabab oshiq yoriga besas mahliyo bo'lmoqqa mahkum. Keyingi misralarda ranglarni jonlantiradi, ularga ramziy ma'no

yuklaydi. Har bir rangda yil fasllarining tarovati jilvalanishi aytib, bahor – yashil, yoz – qizil, kuz - harir durrang, kuz - oltin rangda atlasda ham bo'y ko'rsatishini e'tirof etadi:

To'rt faslni birdan sayrga boshlab chiq:
Qizili – qizil yoz, oltin rangda kuz,
Yashil bo'yoqlarga bahor qo'ygan ishq,
Harir durrang esa kumush qishdan iz.
Rangda kamalak ham kelolmasin bas,
Bu gal uchrashuvda atlas kiy, atlas!

Har bir shoir ranglarga poetik ma'no yuklaydi. Yuqoridagi misralarda ham yashil rang yoshlik, yangilanish, hayotning boshlanishini, qizil rang esa shijoatni, umrning avj nuqtasini anglatib turibdi. Atlas matosining dovrug'i, e'zozlanishi ham ko'zni qamashtiruvchi mana shu ranglarni o'zida uyg'unlashtirganida deb o'ylaymiz.

Xulosa va takliflar. G'ayraty, Maqsud Shayxzoda rahbarligidagi adabiy to'garaklari bu ikki shoirning yetuk ijodkor bo'lib yetishuvda muhim omillardan bo'lgan. Shu sababdan bo'lsa kerak, ularning ijod laboratoriyasida mavzu ko'lami, obraz doirasi o'xshash yoxud biri-birini to'ldiradigan she'rlarni uchratishimiz mumkin. Ularda uyg'unlik bo'lishi bilan birga o'ziga xos yondashuv ham mavjudki, bu ularning "men"ini, dunyoqarashini yaqqol ko'rsatib turadi.

ADABIYOTLAR

1. Mamajonov S. G'ayraty. Adabiy portret. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1973. – B 82.
2. Hafizova M. Erkin Vohidov ijodining boshlanishi va shakllanishidagi asosiy adabiy maktablarning ahamiyati. – T.: Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi, 2021, aprel. –B. 251
3. Toir Yunus. Insonning tirikligi // Sharq yulduzi. –T., 1993. – B. 191.
4. Yusuf Shomansur. Biz G'ayraty to'garagidanmiz // "Guliston" jurnali, 1975. - №4
5. Karimov N. Yusuf Shomansur. Men o'tkazmagan daraxtlar. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. – B 288.
6. Saloh X. Izlar va hislar. – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974. – B 176.
7. Saloh X. Ishqim va rashkim. – T.: "Toshkent badiiy nashriyoti, 1965. – B 220.